
РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.62>

СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ: ВІД КОМПЛЕКСНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРАКТИЧНИХ РІШЕНЬ

Балюк Г.І.,

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
член-кореспондентка Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України
ORCID: 0000-0001-5855-0142*

Ковальчук Т.Г.,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0157-2767*

Позняк Е.В.,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
психологиня
ORCID: 0000-0001-5515-4849*

Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г., Позняк Е.В. Сучасні правові проблеми захисту здоров'я людини: від комплексних підходів до прак- тичних рішень.

У статті проаналізовано стан суспільних відносин із захисту здоров'я людини засобами еколого-правового регулювання як важливого напрямку державної екологічної політики та політики у сфері охорони здоров'я, розвитку правової практики, виявлення недоліків та прогалин у чинному законодавстві, а також внесення пропозицій щодо його вдосконалення з огляду на міжнародно-правові та європейські підходи до регулювання зазначених відносин. Отримання екологічно значимої інформації про стан здоров'я людини, здійснення інших розвідок у рамках дослідження його детермінант сприятиме розвитку механізму правового регулювання відповідних відносин в Україні.

Предметом дослідження є положення екологічного та інших галузей законодавства, а також науково-теоретичні й практичні ідеї, погляди та

підходи до вирішення правових проблем захисту здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної, продовольчої, харчової безпеки, розвитку методології здійснення наукових досліджень в еколого-правовій та інших сферах. Об'єктом дослідження є суспільні екологічні та інші правовідносини, які виникають в умовах сьогодення під впливом воєнних загроз та вимог воєнного стану, а також соціально-правові передумови становлення та розвитку детермінант здоров'я крізь призму правового, зокрема, еколого-правового механізму.

Ефективність екологічного права значною мірою обумовлена реалізацією основної і найважливішої цілі – безпосереднього захисту людини та її права на життя і здоров'я в цілому та, зокрема, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Боротьба світової спільноти з надмірним забрудненням навколишнього середовища, розвиток раціонального використання природних ресурсів, піклування про людину та

все людство є основоположними векторами розвитку міжнародного співробітництва. В більшості розвинених країн світу вирішення проблеми забезпечення екологічної безпеки віднесено до компетенції спеціально створених владних інституцій, які визначають відповідні напрями міжнародного співробітництва, вектори розвитку. Необхідно унеможливити ігнорування природничо-наукової парадигми, згідно з якою навколишнє середовище, яке впливає на організм людини, це не тільки природа, але і все, що знаходиться поза її організмом. Увага науковців не повинна обмежуватися аналізом наслідків забрудненого середовища, але й спрямовуватися на вивчення і прогнозування змін середовища, яке оточує людину, умов існування людини та їх вплив на здоров'я людини як біосоціальної істоти. Діапазон цих змін дуже широкий – від новацій в структурі харчування до трансформацій культури і етики, розвитку правової культури, здорового способу життя на суспільному та індивідуальному рівнях. Здоров'я людини слід розглядати як комплексний соціально-економічний, екологічний і гігієнічний показник, який інтегрує демографічні, соціальні та біологічні процеси, властиві людському суспільству, відображає рівень його економічного і культурного розвитку, стан медичної допомоги, несе на собі відбиток історико-етнографічних традицій і природно-кліматичних змін.

Поряд із культурою праці, побуту, мислення, поведінки, спілкування, адаптивною культурою на сьогодні пропонується виділити і культуру здоров'я, що насправді зумовлює подальший розвиток усіх різновидів культур і має стати передумовою формування людини як цілісного індивіда, охоплюючи всі сторони життя. Збереження здоров'я нації сьогодні є соціальною необхідністю. Процес формування екологічної культури системою заходів освітньої діяльності, крім безпосередньо екологічної культури, охоплює також формування культури здорового способу життя, гігієнічних навиків, дбайливого ставлення до довкілля тощо. Не менш важливим при цьому є забезпечення збалансованого безпечного харчування всього населення. Враховуючи комплексність вказаної проблеми, необхідним є залучення до цієї роботи фахівців найрізноманітніших спеціальностей.

Поставлені завдання актуалізують питання дослідження змісту поняття «здоров'я людини», визначеного Законом України «Про систему громадського здоров'я». Законодавчого закріплення потребує термін «екологічні детермінанти здоров'я» як рівень забруднення навколишнього природного середовища (місцевості), де проживає людина: рівень забруднення поверхневих та підземних вод, земельних ділянок, атмосферного повітря тощо.

Ключові слова: благополуччя для всіх, громадське здоров'я, детермінанти здоров'я людини, екологічна культура, здоровий спосіб життя, культура здоров'я, навколишнє природне середовище, продовольча безпека, харчова безпека, харчові продукти.

Balyuk G.I., Kovalchuk T.G., Pozniak E.V. Modern legal problems of human health protection: from complex approaches to practical solutions.

The article analyzes the state of social relations on the protection of human health by means of environmental and legal regulation as an important direction of the state environmental policy and policy in the field of health protection, the development of legal practice, the identification of shortcomings and gaps in the current legislation, as well as making proposals for its improvement in view of international legal and European approaches to the regulation of the specified relations. Obtaining ecologically significant information about the state of human health, carrying out other investigations within the framework of the study of its determinants will contribute to the development of the mechanism of legal regulation of relevant relations in Ukraine.

The subject of the research is the provisions of environmental and other branches of legislation, as well as scientific-theoretical and practical ideas, views and approaches to solving legal problems of protecting human health and environmental protection, ensuring ecological, food, nutritional safety, developing the methodology of conducting scientific research in environmental and legal and other areas. The object of the research is social, environmental and other legal relations that arise in today's conditions under the influence of military threats and the requirements of martial law, as well as social and legal prerequisites for the formation and development of determinants of health through the prism of the legal, in particular, environmental and legal mechanism.

The effectiveness of environmental law is largely determined by the implementation of the main and most important goal – the direct protection of a person and his right to life and health in general. The global community's fight against excessive environmental pollution, the development of rational use of natural resources, care for people and all of humanity are fundamental vectors of the development of international cooperation. In most of the developed countries of the world, solving the problem of ensuring environmental safety is assigned to the competence of specially created government institutions, which determine the appropriate directions of international cooperation, vectors of development. It is necessary to make it impossible to ignore the natural-scientific

paradigm, according to which the environment that affects the human body is not only nature, but also everything that is outside the body. The attention of scientists should not be limited to the analysis of the consequences of a polluted environment, but should also be directed to the study and forecasting of changes in the environment that surrounds a person, the conditions of human existence and their impact on the health of a person as a biosocial being. The range of these changes is very wide – from innovations in the structure of nutrition to transformations of culture and ethics, development of legal culture, healthy lifestyle at the social and individual levels. Human health should be considered as a complex socio-economic, ecological and hygienic indicator that integrates demographic, social and biological processes characteristic of human society, reflects the level of its economic and cultural development, the state of medical care, bears the imprint of historical and ethnographic traditions and natural and climatic changes.

Along with the culture of work, life, thinking, behavior, communication, adaptive culture, today it is proposed to highlight the culture of health, which in fact determines the further development of all types of cultures and should become a prerequisite for the formation of a person as a complete individual, covering all aspects of life. Preserving the health of the nation is a social necessity today. The process of forming an ecological culture through a system of educational activity measures, in addition to direct ecological culture, also covers the formation of a culture of a healthy lifestyle, hygienic skills, a caring attitude towards the environment, etc. It is equally important to ensure a balanced and safe diet for the entire population. Considering the complexity of the specified problem, it is necessary to involve specialists of various specialties in this work.

The set tasks actualize the issue of researching the content of the concept of «human health» defined by the Law of Ukraine «On the Public Health System». The term «ecological determinants of health» as the level of pollution of the natural environment (locality) where a person lives: the level of pollution of surface and underground water, land plots, atmospheric air, etc., needs legislative consolidation.

Key words: well-being for all, public health, determinants of human health, environmental culture, healthy lifestyle, culture of health, natural environment, food security, food security, food products.

Постановка проблеми. Сучасна цивілізація значно відрізняється від тих, які існували раніше. Для XX та XXI сторіч характерним стало різке прискорення процесу, який ми зазвичай

називаємо науково-технічним прогресом. Його досягнення безмежно збільшили можливості людини. Водночас, зазначені можливості посилюють антропогенний вплив на природу, посилюють критичний стан біосфери. Внаслідок безконтрольного розвитку військово-промислового, паливно-енергетичного комплексів, хімічних і радіологічних виробництв, гідромеліоризації знищується середовище перебування людини, яке поступово перетворюється у всепланетарне звалище побутових, промислових і радіоактивних відходів. Причини соціальної кризи пов'язані з наслідками екологічної катастрофи, яка закономірно веде до погіршення фізичних, біологічних і моральних якостей людини, в свою чергу, це обумовлює погіршення здоров'я людини, конфронтацію між окремими людьми, їхніми товариствами, а також між техносферою і природою.

Відповідно до Преамбули «Основ законодавства про охорону здоров'я» передбачено, що кожна людина має природне невід'ємне і непопустиме право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, розв'язання екологічних проблем.

З часу вторгнення російської федерації та впродовж дії воєнного стану наслідками тривалих воєнних дій на території нашої держави стало погіршення економічного стану країни, соціального стану й добробуту людей, забруднення небезпечними хімічними й токсичними речовинами всіх складових навколишнього природного середовища, що негативно впливає на здоров'я кожної людини. Прийняття низки нових законів та підзаконних нормативно-правових актів, внесення змін та доповнень у нині чинні, напрацювання законопроектів у сфері регулювання екологічних відносин і подальшої екологізації національного права й законодавства загалом – це нова основа правової культури законотворчої діяльності в умовах воєнних загроз і екологічної небезпеки. Захист здоров'я людини в екологічно небезпечному середовищі, стан якого обтяжений військовими (як наслідок – ядерними, радіаційними, вибуховими тощо) ризиками і загрозами – це комплексна проблема, у вирішенні якої праву й законодавству відводиться провідна роль.

Метою даної статті є дослідження сучасного стану відносин із захисту здоров'я засобами еколого-правового регулювання як важливого напрямку державної екологічної політики та політики у сфері охорони здоров'я, розвитку правової практики, виявлення недоліків та прогалин у чинному законодавстві, а також внесення пропозицій щодо його вдосконалення з огляду

на міжнародно-правові та європейські підходи до регулювання зазначених відносин. Отримання екологічно значимої інформації про стан здоров'я людини, здійснення інших розвідок у рамках дослідження його детермінант сприятиме розвитку механізму правового регулювання відповідних відносин в Україні. Досягненню поставленої мети сприятиме виконання таких **завдань**, як дослідження наукових підходів представників, насамперед, правової сфери знань, а також окремих положень екологічного та інших галузей законодавства у сфері правового забезпечення охорони здоров'я людини в контексті вирішення еколого-правових проблем.

Предметом дослідження є положення екологічного та інших галузей законодавства, а також науково-теоретичні й практичні ідеї, погляди та підходи до вирішення правових проблем захисту здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної, продовольчої, харчової безпеки, розвитку методології здійснення наукових досліджень в еколого-правовій та інших сферах.

Об'єктом дослідження є суспільні екологічні та інші правовідносини, які виникають в умовах сьогодення під впливом воєнних загроз та вимог воєнного стану, а також соціально-правові передумови становлення та розвитку детермінант здоров'я крізь призму правового, зокрема, еколого-правового механізму.

Методологія дослідження. В основу методології покладено загальнонауковий діалектичний метод пізнання суспільних явищ у їх взаємозв'язку та розвитку. Використано також такі наукові методи: аналіз і синтез, тлумачення правових норм, формально-юридичний, історичний, порівняльно-правовий, прогностичний та ін.

Стан опрацювання проблематики. Комплексний характер проблеми формування правового механізму забезпечення охорони здоров'я у зв'язку із забезпеченням охорони навколишнього природного середовища та забезпеченням екологічної безпеки полягає у тому, що його досліджували такі українські вчені: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова, Т.О. Коваленко та інші. Власне екологічні проблеми, пов'язані із станом здоров'я людини, розглядали у своїх працях Л.С. Соколенко, Д.Г. Шушпанов та інші фахівці у сфері охорони здоров'я, медичних та природничих наук, з позиції філософії – Ю.М. Канигін, В.С. Крисаченко, В.І. Кушерець, М.І. Хилько та інші. Даній проблематики неодноразово торкались і автори цієї публікації. Водночас, у період дії воєнного стану та поглиблення екологічної кризи проблеми захисту здоров'я у його взаємозв'язку з безпечним станом навколишнього природного середовища загострюються, що обумовлює необхідність більш

глибокого комплексного аналізу положень чинного законодавства та доктринальних підходів до вирішення зазначених проблем.

Виклад основного матеріалу. У відповідності до ст. 16 Конституції України [1] забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Зазначене конституційне положення знайшло своє відображення: по-перше, в преамбулі Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р., де передбачено, що суспільство та держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують, зокрема, пріоритетність охорони здоров'я у діяльності держави, розв'язання екологічних проблем; по-друге, в преамбулі Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1992 р., де передбачено, що Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечно-го для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища.

Конституційні права на охорону здоров'я (ст. 49 Конституції України) та на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України) знаходяться у взаємозв'язку, що проявляється як у нормах Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», так і в нормах Основ законодавства про охорону здоров'я. Так, наприклад, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», по-перше, одним із основних принципів охорони навколишнього природного середовища визначає принцип гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей (п. «б» ст. 3); по-друге, визначає здоров'я і життя людини об'єктом антропоохоронних відносин (ч. 3 ст. 5); по-третє, визнає право кожного громадянина України на безпечне для його життя і здоров'я довкілля (п. «а» ч. 1 ст. 9); по-четверте, ст. 33 зазначеного закону закріплює нормативи екологічної безпеки; по-п'яте, в ст. 68 цього закону передбачено юридичну відповідальність за порушення норм екологічного законодавства, що впливає на стан здоров'я і життя людини. Що ж стосується Основ законодавства України про охорону здоров'я, то право на охорону здоров'я розглядається як комплексне поняття, що передбачає, зокрема, безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (п. «б» ч. 1 ст. 6), санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де проживає громадянин України (п. «в» ч. 1 ст. 6).

Поступовий перехід від охорони навколишнього природного середовища до охорони навколишнього середовища робить людину безпосереднім об'єктом правового захисту. На відміну від природних об'єктів, предметом захисту виступає не сама людина, а її права та інтереси. Одна із пропозицій вчених – вважати цілком екологічного права захист людини в оточуючому їй середовищі – повною мірою поки що не прийнята теорією екологічного права, а ще меншою мірою – законодавством і практикою його застосування [2, с. 19].

На наш погляд, ефективність екологічного права наразі є дещо «урізаною» та продовжуватиме залишатися такою, якщо воно не буде зорієнтоване на реалізацію основної і найважливішої цілі – безпосередній захист людини, а також її права на життя і здоров'я в цілому. Визнаючи підлеглисть, вторинність цілі охорони природи відносно головної цілі – охорони людини, ми змушені констатувати парадокс: якщо питання охорони природи перебуває у центрі уваги світової та вітчизняної громадськості й отримало нехай і недосконале, але законодавче визнання, то проблеми захисту здоров'я людини до цього часу не вийшли за рамки лозунгів і декларацій.

Посилання на Основи законодавства України про охорону здоров'я не може слугувати контраргументом наведеному вище твердженню, так як здоров'я людини (населення) не може бути предметом турботи одного лише Міністерства охорони здоров'я України. Добре відомо, що здоров'я людини залежить від впливу багатьох факторів, включаючи природно-кліматичні, соціально-побутові, економічні, виробничі, психологічні, харчові та інші.

Зокрема, на сьогодні в Україні гостро постає питання вдосконалення державного регулювання і продовольчої та харчової безпеки, підтвердження чому є прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва» від 30 червня 2023 р. За повідомленням представників Держпродспоживслужби України, у 2023 році було зареєстровано 60 спалахів гострих кишкових інфекційних захворювань на території 15 областей та у м. Києві, під час яких постраждало 1020 осіб, у тому числі 420 дітей [3, с. 32].

Усі ці проблеми, насамперед, виникають через недотримання гігієнічних та санітарних вимог при виробництві та обігу харчових продуктів, недотримання вимог щодо застосування процедур, розроблених на принципах Євросоюзу (НАССР), неналежне маркування та представлення харчових продуктів, а також відсутність діючих процедур державної реєстрації об'єктів санітар-

них заходів та недоліки державного контролю. Відомі в минулому гучні скандали, спричинені наявністю у дитячому харчуванні меланіну, спалахи важких отруєнь, пов'язаних із діоксином та такими мікроорганізмами як сальмонела або лістерія у харчових продуктах, а також поширення таких інфекційних хвороб, як ящур та губчатоподібна енцефалопатія, зумовили зростання уваги громадськості й науковців до можливості запобігання проблемам із безпечністю харчових продуктів та необхідності чіткого визначення джерела проблеми.

З розвитком сучасних технологій виробництва харчової продукції поряд із традиційними харчовими продуктами на полицях торгових мереж з'явилися дуже схожі з ними продукти, які, однак не мають відповідної харчової цінності, тобто, продукти з невластивими раніше рослинними добавками (пальмовими жирами), білками, штучними барвниками та іншими інгредієнтами і складниками, що додаються для зменшення собівартості продукції. Такі продукти реалізуються разом зі звичайними харчовими продуктами, мають маркетингові схожі назви та не значно відрізняються за ціною. Відтак, з одного боку, на ринку харчових продуктів порушуються правила добросовісної конкуренції між виробниками традиційних продуктів та тими, які у виробництві використовують дешевші заміники складових харчового продукту. А з другого – порушується право споживачів на отримання інформації про якість та безпеку харчових продуктів, що гарантується державою як на конституційному рівні (ст. 50), так і чинними законодавчими актами України, зокрема, спеціальним Законом України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» від 6 грудня 2018 р. (зі змінами і доповненнями). Відповідно до зазначеного закону, інформація про харчовий продукт має бути точною, достовірною та зрозумілою для споживача та не повинна вводити в оману, зокрема, щодо: а) характеристик харчового продукту, у тому числі його категорії, характерних ознак, властивостей, складу, кількості, мінімального терміну придатності, або дати «вжити до», країни походження або місця походження, способу виробництва (виготовлення); б) приписування харчовому продукту непридатних йому властивостей або наслідків тощо.

Законодавчі вимоги до забезпечення екологічної безпеки при виробництві та споживанні харчових продуктів визначені, перш за все, у відповідності до Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» в редакції Закону України від 22 липня 2014 р. Дія цього Закону поширюється на санітарні заходи, об'єкти санітарних заходів, на вимоги до окремих показників якості

харчових продуктів, операторів ринку та потужності (ст. 4). Додамо, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства України у сфері забезпечення дитячим харчуванням у відповідність з вимогами законодавства Європейського Союзу» від 21 жовтня 2021 р. встановлено посилені вимоги до якості й безпечності продуктів дитячого харчування, якими доповнено низку нормативно-правових актів. Поряд із цим, у науковій літературі зазначається і про збалансоване безпечне харчування, яким визнається харчування, яке забезпечує підтримку життя та зміцнення здоров'я людини, сприяє профілактиці захворювань, основну частину якого складає вживання екологічно безпечних харчових продуктів [4, с. 34]. Підтримується і необхідність розвитку законодавства у сфері забезпечення продовольчої безпеки нашої держави, як здійснюється це в економічно розвинених країнах [5, с. 30].

Тож залишення ситуації у нинішньому стані та відсутність відповідних змін у чинному законодавстві можуть призвести до низки негативних наслідків, зокрема, до погіршення умов ведення бізнесу для суб'єктів господарювання через колізії окремих норм законодавства та відсутність у них певних окремих вимог, а також до порушення Україною міжнародних зобов'язань, зокрема, Угоди про асоціацію з ЄС, а також до збільшення кількості гострих кишкових інфекцій.

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва» покликаний удосконалити чинне законодавство у сфері безпечності та якості харчових продуктів, кормів, здоров'я та благополуччя тварин, а також гармонізувати його із законодавством ЄС.

На наше переконання, забезпечення результативного державного контролю у галузі безпечності та якості харчових продуктів і встановлення чітких та прозорих вимог до маркування і обігу харчових продуктів забезпечить право споживачів на отримання повної та достовірної інформації про якість харчових продуктів, дозволить запобігти недобросовісній конкуренції. Крім того, це покращить інвестиційну привабливість галузі виробництва харчових продуктів, що підвищить конкурентоспроможність вітчизняної продукції та її виведення на зовнішні ринки.

При цьому звернемо увагу на один принциповий, на нашу думку, момент. Світова спільнота проводить боротьбу проти надмірного забруднення навколишнього середовища, намагається більш раціонально використовувати природні ресурси, піклуючись про людину, маючи

на увазі при цьому все людство. Сьогодні ці два зазначені вище напрямки визнаються основоположними. Їх актуальність ніколи і ніким не заперечувалася і не заперечується, більш того, у більшості розвинених країн світу вирішення проблеми забезпечення екологічної безпеки віднесено до компетенції спеціально створених владних інституцій, які визначають відповідні напрями міжнародного співробітництва й вектори розвитку. Проблема дійсно важлива, але питання полягає лише в тому, наскільки вона є винятковою, щоб акцентувати на ній увагу науки, практики, широкої громадськості та інших секторів суспільства. Незважаючи на песимістичні настрої, зростаючу політизацію зеленого руху, фахівці впродовж останніх трьох десятиліть при оцінці несприятливого впливу деградованого середовища на здоров'я населення не виходять за межі 18–20 відсотків.

Дійсно, інформаційна база про кількість і склад викидів та скидів забруднюючих речовин, про видобування корисних копалин та їх подальше використання, використання інших природних ресурсів, їх природних та природно-соціальних умов, властивостей та процесів у нас сформована (а стосовно природних ресурсів вона є достатньо об'ємною). Однак, цього не можна сказати про інші складові якості життя людини, не кажучи вже про умови еволюції біосфери [6, с. 84].

На наше глибоке переконання, неможливо ігнорувати природничо-наукову парадигму, згідно з якою навколишнє середовище, яке впливає на організм людини, – це не тільки природа, але і все, що знаходиться поза її організмом. Людина – істота біосоціальна. Якщо для більшості всього живого на Землі навколишнє середовище – це лише середовище, то у людини воно проявляється у нерозривній єдності соціального та природного середовища. Ось чому, на нашу думку, увага науковців не повинна обмежуватися аналізом наслідків забрудненого середовища.

Завдання повинно формулюватися значно ширше: вивчення і прогнозування впливу змін середовища, яке оточує людину, умов існування людини та їх вплив на здоров'я людини як біосоціальної істоти. Діапазон цих змін дуже широкий – від новацій у структурі харчування до трансформації культури і етики, розвитку правової культури здорового способу життя на суспільному та індивідуальному рівнях. Ми повинні усвідомити, що здоров'я людини – це комплексний соціально-економічний, екологічний, гігієнічний показник, який інтегрує демографічні, соціальні та біологічні процеси, властиві людському суспільству, відображає рівень його економічного й культурного розвитку, стан медичної допомоги, несе на собі відбиток істо-

рико-етнографічних традицій і природно-кліматичних змін.

Поряд із культурою праці, побуту, мислення, поведінки, спілкування, адаптивною культурою вже сьогодні пропонується виділити і культуру здоров'я, що насправді й зумовлює подальший розвиток усіх різновидів культур і має стати передумовою формування людини як цілісного індивіда, охоплюючи всі сторони життя. Збереження здоров'я нації сьогодні є соціальною необхідністю. В інтересах збереження здоров'я нації держава повинна рухатися в напрямку розвитку культури здоров'я населення через соціальні інститути, зокрема через освіту [7, с. 7]. Так, у відповідності до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про освіту» від 5 травня 2017 р. формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля віднесено до засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності. Законом України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 р. передбачається спрямування виховного процесу на формування культури та навичок здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля (ч. 1 ст. 15); заклад освіти створює безпечне освітнє середовище з метою забезпечення належних і безпечних умов навчання, виховання, розвитку учнів, а також формує у них гігієнічні навички та засади здорового способу життя (ч. 1 ст. 21), а на керівника закладу загальної середньої освіти покладається обов'язок сприяти формуванню культури здорового способу життя учнів та працівників закладу загальної середньої освіти (ч. 4 ст. 38).

Таким чином, процес формування екологічної культури в системі заходів освітньої діяльності, крім безпосередньо екологічної культури, охоплює формування культури здорового способу життя, гігієнічних навичок, дбайливого ставлення до довкілля тощо. Не менш важливим є забезпечення збалансованого безпечного харчування для учнів та студентів навчальних закладів усіх рівнів.

Враховуючи зазначену вище комплексність проблеми, для вирішення завдання кількісної оцінки всіх зазначених нами факторів, навіть на перший погляд, знадобляться роки (десятиліття) досліджень і залучення до цієї роботи фахівців найрізноманітніших спеціальностей. Без цього будь-які розрахунки і рекомендації, в тому числі, щодо оцінки впливу на здоров'я людей забрудненого середовища, слід розглядати на рівні благих намірів, оскільки в кожному конкретному випадку сила негативного впливу може бути зменшена або збільшена багатьма іншими постійними чи тимчасовими впливами на здоров'я людини, які сьогодні в чинних методах не враховуються навіть факультативно.

Поставлене завдання ставить нас перед необхідністю внести ясність і в саме поняття «здоров'я людини», яке до цього часу не має однозначного визначення. Згідно класичного визначення, здоров'я – це природний стан організму, що характеризується його врівноваженістю з оточуючим середовищем та відсутністю будь-яких хворобливих змін. Однак, у дійсності фізичний стан здоров'я визначається не лише врівноваженістю людини з оточуючим середовищем, але й низкою інших чинників, зокрема ступенем задоволеності людиною своїм соціальним станом [8, с. 39-40].

Мабуть, доводити, що це саме так, особливої необхідності немає.

Незадоволеність людини своїми відношеннями в родині, ставленням до неї на роботі, життєвими умовами тощо, невідворотно знаходить відображення у відповідних психологічних реакціях, зв'язок яких із фізіологічними вже добре відомий. З огляду на це, в рамках екологічного права більш прийнятним нам видається визначення, надане ВООЗ, що характеризує здоров'я як стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб та фізіологічних недоліків.

Основами законодавства про охорону здоров'я зміст поняття «здоров'я» визначається як стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад (ст. 1). Таке положення відповідає підходам ВООЗ. Водночас, як справедливо зазначається у спеціальній літературі, на стан здоров'я людини впливають соціальні, економічні, культурні та екологічні детермінанти [9, с. 142]. Оскільки держава в особі уповноважених органів бере на себе відповідальність за рівень здоров'я населення, на нашу думку, на законодавчому рівні мають бути визначені показники соціальних, економічних, культурних та екологічних чинників.

Частково ці питання вирішує прийнятий Верховною Радою України 6 вересня 2022 р. Закон України «Про систему громадського здоров'я» від 06 вересня 2022 р. (який введений в дію з 1 жовтня 2023 р. на заміну Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»), у якому легалізуються терміни «детермінанти здоров'я», а також розкривається їх зміст.

Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону України детермінанти здоров'я – комплекс індивідуальних, соціальних, економічних і екологічних факторів, що визначають стан здоров'я окремих людей, контингентів або груп населення, зокрема: індивідуальні детермінанти здоров'я – генетичні (спадкові) та поведінкові особливості конкретної людини; соціальні детермінанти здоров'я – рівень доступності харчових продуктів,

житла, роботи, освіти, медичної допомоги; економічні детермінанти здоров'я – стан та рівень економічних відносин, що безпосередньо впливають на середовище життєдіяльності людини. При цьому доцільно зазначити, що ці чотири фактори мають розглядатися не тільки системно (комплексно), а й у тісному взаємозв'язку. Так, наприклад, харчові продукти мають бути не тільки доступними, але і безпечними, у тому числі, й екологічно безпечними для споживання кожною людиною.

По-друге, потребує законодавчого закріплення термін «екологічні детермінанти здоров'я», під якими пропонуємо розуміти рівень забруднення навколишнього природного середовища (місцевості), де проживає людина: рівень забруднення поверхневих та підземних вод, земельних ділянок, атмосферного повітря тощо.

Водночас у ст. 1 Закону України «Про систему громадського здоров'я» законодавець вводить такі терміни як «громадське здоров'я», «система громадського здоров'я», «єдине здоров'я». Аналіз змісту зазначених термінів дає можливість зробити висновок, що вони не узгоджені як між собою, так і з Основами законодавства про охорону здоров'я.

Так, зокрема, як зазначалось вище, у ст. 1 зазначених Основ зміст терміну «здоров'я» розкривається як «стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад». Водночас, відповідно до ст. 1 Закону України «Про систему громадського здоров'я» – термін «громадське здоров'я» розкривається як сфера знань та організована діяльність суб'єктів системи громадського здоров'я, запобігання хворобам, покращення якості та збільшення тривалості життя, а відповідно термін «система громадського здоров'я» – комплекс інструментів та заходів, що здійснюються суб'єктами системи громадського здоров'я та спрямовані на захист і зміцнення здоров'я населення, запобігання хворобам, покращення якості та збільшення тривалості життя, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення.

Зміст терміну «єдине здоров'я» розкривається як міжсекторальний підхід до розроблення та виконання програм, реалізації державної політики, актів законодавства та проведення наукових досліджень, в рамках яких взаємодіють кілька секторів, таких як медицина, медицина праці, ветеринарна медицина, безпечність харчових продуктів та охорона довкілля з метою забезпечення захисту здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення і досягнення кращих результатів у сфері громадського здоров'я.

Оскільки, як зазначається у науковій літературі філософського спрямування, в цілому ме-

дицина постає єдністю теоретичних та практичних аспектів оздоровлення людини [10, с. 292], таке оздоровлення неможливе без органічного поєднання різних галузей медичних та інших видів знань, у яких здоров'я людини постає як беззаперечний пріоритет. Як бачимо, законодавець у якості окремих секторів виділив безпечність харчових продуктів та охорону довкілля, які у взаємодії між собою та іншими секторами впливають на здоров'я людини.

Зазначені підходи актуалізуються в умовах воєнних дій на території України, за наслідками яких водночас відбувається: забруднення земельних ділянок різних категорій, у тому числі, земель сільськогосподарського призначення, де вирощується сільськогосподарська продукція як аграрними товаровиробниками, так і громадянами, для задоволення власних потреб у харчових продуктах тваринного та рослинного походження; забруднення поверхневих та підземних вод, зокрема, підземних вод колодязів громадян, які використовуються для задоволення питних потреб та поливу сільськогосподарської продукції, яка вирощується для задоволення особистих потреб громадян; забруднення атмосферного повітря. Очевидно, що такі території, на яких велись активні бойові дії, мають бути обстежені та перевірені на рівень вмісту забруднюючих речовин у водних об'єктах та земельних ділянках, з точки зору безпечного проживання населення та вирощування екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Попри подальші наукові пошуки концепцій та моделей прийняття Екологічного кодексу України, на наше переконання, зараз необхідно зосередитися на вдосконаленні положень основних законодавчих актів у сфері екологічного, медичного, фармацевтичного, харчового, спортивного законодавства України. Це сприятиме більш ефективній реалізації екологічної складової концепції сталого розвитку в нашій державі, формуванню цілісної наукової моделі забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх [11, с. 159]. Вважаємо, що впорядкування і нормування природно-кліматичних, екологічних, соціально-економічних, виробничо-побутових та інших факторів впливу на людину, що впливають на її здоров'я, на нашу думку, може бути здійснено лише комплексом законодавчих актів – джерел екологічного, ядерного, медичного та інших галузей права [2, с. 23-24].

Висновки.

1. На думку авторів, ефективність екологічного права наразі є дещо «урізаною» та продовжуватиме залишатися такою, якщо воно не буде зорієнтовано на реалізацію основної і найважливішої цілі – безпосередній захист людини, а також її права на життя і здоров'я в цілому.

2. Світова спільнота проводить боротьбу проти надмірного забруднення навколишнього середовища, намагається більш раціонально використовувати природні ресурси, піклуючись про людину, маючи на увазі при цьому все людство. Так, сьогодні два зазначені вище напрями визнаються основоположними. Їх актуальність ніколи і ніким не заперечувалася і не заперечується. Більш того, у більшості розвинених країн світу вирішення проблеми забезпечення екологічної безпеки віднесено до компетенції спеціально створених владних інституцій, які визначають відповідні напрями міжнародного співробітництва, вектори розвитку.

3. На переконання авторів, неможливо ігнорувати природничо-наукову парадигму, згідно з якою навколишнє середовище, яке впливає на організм людини, це не тільки природа, але і все, що знаходиться поза її організмом. Ось чому увага науковців не повинна обмежуватися аналізом наслідків забрудненого середовища.

4. Завдання повинно формулюватися значно ширше: вивчення і прогнозування змін середовища, яке оточує людину, умов існування людини та їх вплив на здоров'я людини як біосоціальної істоти. Діапазон цих змін дуже широкий – від новацій в структурі харчування до трансформацій культури і етики, розвитку правової культури, здорового способу життя на суспільному та індивідуальному рівнях.

5. Необхідно усвідомити, що здоров'я людини – це комплексний соціально-економічний, екологічний і гігієнічний показник, який інтегрує демографічні, соціальні та біологічні процеси, властиві людському суспільству, відображає рівень його економічного і культурного розвитку, стан медичної допомоги, несе на собі відбиток історико-етнографічних традицій і природно-кліматичних змін.

6. Поряд із культурою праці, побуту, мислення, поведінки, спілкування, адаптивною культурою на сьогодні пропонується виділити і культуру здоров'я, що насправді зумовлює подальший розвиток усіх різновидів культур і має стати передумовою формування людини як цілісного індивіда, охоплюючи всі сторони життя. Збереження здоров'я нації сьогодні є соціальною необхідністю. Процес формування екологічної культури системою заходів освітньої діяльності, крім безпосередньо екологічної культури, охоплює також формування культури здорового способу життя, гігієнічних навчків, дбайливого ставлення до довкілля тощо. Не менш важливим при цьому є забезпечення збалансованого безпечного харчування всього населення.

7. Поставлені завдання актуалізують питання внесення ясності в саме поняття «здоров'я люди-

ни». Частково ці питання вирішує Закон України «Про систему громадського здоров'я». По-друге, потребує законодавчого закріплення термін «екологічні детермінанти здоров'я» як рівень забруднення навколишнього природного середовища (місцевості), де проживає людина: рівень забруднення поверхневих та підземних вод, земельних ділянок, атмосферного повітря тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нормативно-правові акти наведено у відповідності до офіційного сайту Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 10.08.2024).
2. Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г., Позняк Е.В. Людина – Альфа і Омега в екологічному праві. *Матеріали науково-практичної онлайн-конференції «Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану»* (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана ; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. екол. права, Каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених. Харків : Право, 2022. С. 18–24.
3. Акберов А., Романко Г.М. Аналіз причин та умов виникнення спалахів гострих кишкових інфекційних захворювань та харчових отруєнь в 2023 році та вжиті заходи реагування. *Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Екологічні та гігієнічні проблеми сфери життєдіяльності людини»* (Київ, 13 березня 2024 р.) / за загальною редакцією член-кор. НАМН України, професора С.Т. Омельчука. К.: МВЦ «Медінформ», 2024. 228 с.
4. Бобкова А.Г. Щодо забезпечення здорового способу життя як пріоритет екологічної політики України. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи: збірник матеріалів науково-практичної конференції* (м. Харків, 22 травня 2020 року) / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. С. 33–36.
5. Коваленко Т.О., Ковальчук Т.Г. Нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки України: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Екологічне право: науково-практичний журнал*. 2019. Вип. 3. С. 26–31.
6. Віленська Е.В., Дідоренко Е.В., Розовський Б.Г. Правова охорона людини в оточуючому середовищі. Луганськ: РІО ЛІВС. 1999. 104 с.
7. Соколенко Л.С. Теоретичні та методологічні засади формування культури здоро-

- вого способу життя / Формування компетентності індивідуального здоров'язбереження: теорія і практика в освітніх процесах: монографія. Том II. К.: Майстерні магістеріуму, 2020. С. 7–45.
8. Канигін Ю.М., Кушерець В.І. Людина і цивілізація в контексті Біблії та інших Першокниг. Київ : Знання України, 2007. 83 с.
 9. Шушпанов Д.Г. Детермінанти здоров'я населення: суть та особливості систематизації. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 2 (24). С. 141–152.
 10. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. К.: «Знання України. 2002. 598 с.
 11. Elina Pozniak. Ensuring a healthy lifestyle and facilitating well-being for everyone as a modern trend in environmental law culture. Model of socio-environmental security doctrine: socio-legal perspective: monograph / M.I. Inshyn, D.I. Sirokha, S.M. Chernous, et al. Editorial Board: M.I. Inshyn (Chairman) and Ya.Ya. Melnyk (Deputy Chairman). Vol. 3. Kyiv: "Publishing house Ludmila", 2021. P. 139–160 (206 p.).